

F.K. Kieviet

Samenvatting

Kort na elkaar zijn drie visitatierapporten verschenen die betrekking hadden op een bepaald type lerarenopleiding. Uit een nadere beschouwing van de bevindingen van de drie visitatiecommissies blijkt dat deze bevindingen onderling sterk verschillen wat de aard ervan betreft. Deze verschillen hebben vooral betrekking op de mate van aandacht die de respectievelijke commissies hebben geschonken aan het gegeven dat het bij een lerarenopleiding om een specifieke beroepsopleiding gaat, en de mate van aandacht die men heeft gegeven aan met name onderwijskundige c.q. opleidingsdidactische aspecten van deze beroepsopleiding. Aangenomen wordt dat deze verschillen verband houden met de taakopvatting en het kader waarvan de onderscheiden commissies zijn uitgegaan. Meer onderlinge afstemming van visitaties bij lerarenopleidingen wordt wenselijk geacht, respectievelijk het maken van afspraken over de te volgen aanpak.

Inleiding

Eind 1992 respectievelijk begin 1993 verschenen kort na elkaar drie rapporten van visitatiecommissies die zich bezig hadden gehouden met een bepaald type lerarenopleiding. Deze drie rapporten waren:

- Onderwijsvisitatie universitaire lerarenopleiding (VSNU, 1992);
- Bekwaamheid aan de basis. Eindrapport van de visitatiecommissie lerarenopleiding basisonderwijs (3 delen; HBO-Raad, 1993a);
- Eindrapport van de visitatiecommissie deeltijdse eerstegraads lerarenopleiding voor de algemene vakken (HBO-Raad, 1993b).

Deze rapporten zijn er drie uit een reeks van dergelijke verslagen van visitaties van opleidingen en studies in het Hoger Beroepsonderwijs (HBO) en het Wetenschappelijk Onderwijs (WO). Deze visitaties maken deel uit van

een systeem van interne en externe kwaliteitszorg in het HBO en WO.

In deze bijdrage zal eerst enige toelichting gegeven worden op het vigerende systeem van visitaties. Daarbij wordt ingegaan op visitatie als middel voor externe kwaliteitszorg (par. 1) en wordt de visitatieprocedure kort uiteengezet (par. 2). Vervolgens worden de bevindingen van de drie visitatiecommissies op hoofdpunten weergegeven (par. 3). De aard van de bevindingen van de drie visitatiecommissies blijkt nogal uiteen te lopen. Dit hangt samen met de taakopvatting en het kader waarvan de respectievelijke commissies zijn uitgegaan. Deze taakopvatting en dit kader komen aan de orde in par. 4. Ten slotte wordt nader ingegaan op de gesignaleerde verschillen en de vraag besproken of meer onderlinge afstemming van visitaties gewenst is (par. 5).

1 Externe kwaliteitszorg door middel van visitaties

Het HBO en het WO hebben zich verplicht om naast interne kwaliteitszorg ook een systeem van externe kwaliteitszorg te realiseren door middel van visitatiecommissies. Deze verplichting die men is aangegaan, houdt verband met het streven van de overheid naar deregulering en het verlangen van de instellingen om hun autonomie te vergroten. Het begrip kwaliteit staat met name in het centrum van de belangstelling sinds het verschijnen van de nota Hoger Onderwijs: Autonomie en Kwaliteit, in de wandel de HOAK-nota genoemd, in 1985 (Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, 1985). Autonomie van de instellingen dient volgens de filosofie van de nota gepaard te gaan met het nemen van verantwoordelijkheid voor de geleverde kwaliteit en de wijze waarop over de kwaliteit gewaakt wordt.

De HBO-Raad respectievelijk de VSNU (Vereniging van Samenwerkende Nederlandse Universiteiten) zijn volgens dezelfde filosofie

zelf verantwoordelijk voor de organisatie en uitvoering van de visitaties. Zij geven richtlijnen voor de visitaties en stellen per opleiding of studierichting de samenstelling van de visitatiecommissie vast, waarin met name externe deskundigen zitting hebben. Deze commissies bezoeken alle instellingen die een opleiding of studie in huis hebben waarop de visitatie gericht is.

Zoals aangegeven vormt dit systeem van externe kwaliteitszorg het complement van dat van interne kwaliteitszorg. Deze systemen van interne kwaliteitszorg van de instellingen zijn nog volop in ontwikkeling. De term 'zorg' die in dit verband gebruikt wordt, geeft aan dat het niet slechts gaat om vaststelling en beoordeling van de kwaliteit, - wat daaronder dan ook verstaan wordt -, maar dat verbetering van de kwaliteit het uiteindelijke doel is. Een belangrijke waarborg voor de kwaliteit van een opleiding is juist een goed functionerend systeem van interne kwaliteitszorg. De interne kwaliteitszorg wordt dan ook opgevat als een continu proces, dat periodiek wordt aangevuld met externe visitaties. Doordat de rapportage van externe visitaties openbaar is, bestaat overigens wel het gevaar dat de aandacht extern (bijvoorbeeld in de pers) en intern binnen de instelling eenzijdig uitgaat naar de visitaties en de daaruit resulterende conclusies. Dit gevaar wordt nog versterkt doordat de instellingen voorafgaande aan het bezoek van de visitatiecommissie een zogenaamde zelfstudie dienen uit te voeren. Een dergelijke zelfstudie, die moet uitmonden in een rapport ten behoeve van de visitatiecommissie, dient gericht te zijn op een analyse van de sterke en zwakke punten van de eigen opleiding. Voor deze zelfstudie zijn door de HBO-Raad respectievelijk de VSNU richtlijnen opgesteld. Niet denkbeeldig is dat instellingen hun 'kwaliteitszorg' beperken tot de uitvoering van deze periodieke zelfstudie en vervolgens het ondergaan van de visitatie. Uiteraard hebben HBO-Raad en VSNU dit gevaar zelf ook onderkend, veel belang hechten zij dan ook aan wat de instellingen in aansluiting op de visitatie met de aanbevelingen doen, als ook met de uitkomsten van hun eigen sterke-zwakte-analyse. Vroeijsstijn (1993), die zich bij de VSNU met de visitaties bezig houdt, erkent echter dat dit vanuit de VSNU niet altijd te volgen is.

2 De visitatieprocedure

Hierboven werd reeds aangegeven dat de instellingen voorafgaande aan de visitatie een zelfstudie dienen uit te voeren waarvan zij het rapport aan de visitatiecommissie ter beschikking stellen. Een dergelijke zelfstudie moet een realistisch beeld geven van de onderwijssituatie in een bepaalde instelling; de visitatiecommissie zal ter plaatse proberen vast te stellen of dat inderdaad het geval is. De visitatiecommissie kan aan de hand van het rapport van de zelfstudie een eerste indruk krijgen en punten inventariseren waaraan zij bij haar bezoek bijzondere aandacht wil geven.

De visitatiecommissies voeren hun werk uit binnen het kader dat door de HBO-Raad respectievelijk de VSNU wordt aangereikt. Zij hebben daarbinnen een grote mate van vrijheid om hun eigen taakopvatting verder in te vullen en hun werkwijze nader te ontwikkelen. In het geval van de drie visitatiecommissies wier rapport hier ter bespreking staat, leidt dit tot interessante verschillen, die wij hierna nog nader zullen bespreken.

Bij het bezoek van de visitatiecommissie aan de betrokken instellingen voert de commissie gesprekken met (representanten van) diverse betrokkenen, waaronder ook studenten. Ook neemt zij nota van bepaalde documenten die zij ter inzage heeft gevraagd, en bekijkt zij faciliteiten zoals bibliotheek, practicavoorzieningen, audiovisuele uitrusting, computerfaciliteiten.

De verzamelde gegevens worden door de visitatiecommissie verwerkt en geanalyseerd, waarna rapportage volgt in een visitatierapport. Daarin wordt gerapporteerd over de afzonderlijke instellingen, maar ook worden conclusies getrokken over de kwaliteit van de betrokken opleiding of studie als geheel. Tevens worden aanbevelingen gedaan, zowel ten behoeve van afzonderlijke instellingen als gericht op de opleiding of studie landelijk gezien.

3 Enige bevindingen van de commissies

3.1 De Pedagogische Academie

In de dagbladers hebben vooral de conclusies over de pedagogische academie voor het basisonderwijs (PABO) de aandacht getrokken. De gebezigde krantekoppen lieten de indruk ontstaan dat de visitatiecommissie de PABO's tot de grond toe had afgebroken. Vanuit de PABO-wereld is tegen dit negatieve beeld fel gereageerd, waarbij ook beschuldigend naar de visitatiecommissie is gewezen.

Wie het eindrapport van de visitatiecommissie lerarenopleiding basisonderwijs zorgvuldig leest, zal kunnen vaststellen dat de commissie zich genuanceerd uitdrukt, en bovendien duidelijk maakt dat de PABO-opleiding in feite nog in een ontwikkelingsfase verkeert. Zij stelt dat juist vanwege de ontwikkelingen die in de PABO-wereld gaande zijn, een definitief kwaliteitsoordeel niet goed te geven is en voorzichtigheid bij het geven van een kwaliteitsoordeel noodzakelijk is. "De visitatie moet dan ook worden gezien als een momentopname, waarbij de commissie, hoewel zij op tal van punten minder gunstig over de geleverde kwaliteit oordeelt, zeker ook ontwikkelingen in een positieve richting signaleert" (p. 10). Overigens, zo voegen wij hier aan toe, is een definitief oordeel ook onder andere omstandigheden niet op zijn plaats, wanneer men uitgaat van de eerder aangegeven gedachte dat een visitatie een bijdrage zou moeten leveren aan verbetering van de kwaliteit, het oordeel over de kwaliteit is dan allereerst formatief van aard en niet summatief.

Elders (Kieviet, 1993a) hebben wij ook zelf naar aanleiding van het visitatierapport aangegeven aan welke veranderingen de opleidingen voor het basisonderwijs onderhevig zijn geweest. In zijn proefschrift uit 1987 heeft Coonen geschetst hoe de zaken in de PABO's mede als gevolg van deze veranderingen er voor stonden; de situatie die hij aantrof karakteriseerde hij als 'een problematische vernieuwingscontext'. Uit onderzoek van vernieuwingsprocessen is genoegzaam bekend dat ingrijpende innovaties zich over een reeks van jaren uitstrekken, en in een problematische vernieuwingscontext ligt dit nog ongunstiger.

Met inachtneming van voorgaande opmer-

kingen is het beeld dat de visitatiecommissie lerarenopleiding basisonderwijs schetst, niet rooskleurig. Het is niet eenvoudig om de Samenvatting van acht pagina's die de commissie zelf geeft, nog verder in te dikken. Als hoofdpunten komt o.i. het volgende naar voren:

- Als algemeen oordeel stelt de commissie dat zij opleidingen heeft aangetroffen waarvan de kwaliteit redelijk tot goed genoemd kan worden. "In het algemeen leveren opleidingen op tal van aspecten die de commissie heeft onderscheiden, goed werk. De commissie constateert echter ook dat op een aantal kwaliteitsaspecten die zij als cruciaal beschouwt, de kwaliteit van veel opleidingen nog niet voldoende is. De commissie plaatst met name kanttekeningen bij de kwaliteit van het inhoudelijk opleidingskader en het beleidsvoerend vermogen van veel opleidingen" (p. 10).
- Bij het merendeel van de opleidingen ontbreekt volgens de commissie dat inhoudelijk opleidingskader met een uitgewerkt beroepsbeeld, met helder geoperationaliseerde eindtermen en een daarop aansluitende geformuleerde opleidingsvisie die richting geeft aan de curriculumontwikkeling en -evaluatie, alsmede aan het handelen van docenten.
- Er wordt over het algemeen redelijk tot goed aandacht besteed aan de vakinhouden en de vakdidactiek van de basisschoolvakken. Daar staat tegenover dat bij de meeste opleidingen onvoldoende aandacht wordt gegeven aan een aantal essentiële aspecten van het leraarschap in de basisschool, zoals het omgaan met individuele verschillen en meer meso-structurele aspecten van het leraarsberoep. De specifieke aandacht voor het onderwijs aan het jongere respectievelijk het oudere kind staat nog in de beginfase. De commissie signaleert dat vaak een functionele relatie, tussen de aangeboden theorie en de praktijk ontbreekt.
- Op een deel van de opleidingen is een kwalitatief goed stageprogramma aanwezig. Anderzijds zijn er bij nogal wat opleidingen kanttekeningen te plaatsen bij het stagecurriculum. Een probleem is het gebrek aan kwalitatief goede stageplaatsen, dat men toeschrijft aan het ontbreken van een stagevergoeding.

- Een sterk punt vindt de commissie dat bij veel opleidingen de onderlinge relatie tussen docenten en studenten goed is. Daar staat tegenover dat de meeste opleidingen geen beargumenteerd en geëxpliciteerd beleid hebben voor de inrichting van het onderwijs. Het onderwijs maakt op veel opleidingen een vrij schoolse indruk en draagt doorgaans onvoldoende bij aan de ontwikkeling van zelfstandigheid en verantwoordelijkheid bij de student, zo merkt de commissie op.
- Ten aanzien van de instroom en uitstroom wordt gesteld dat veel opleidingen geen idee hebben van de aanvangskwalificaties van hun studenten, en dat veel van de opleidingen onvoldoende zicht hebben op de specifieke kwalificaties die studenten bereiken, in relatie tot de opleidingseindtermen. Het opzetten van een samenhangend systeem van interne kwaliteitszorg verkeert bij praktisch alle opleidingen nog in de beginfase.

3.2 De deeltijdse eerstegraads lerarenopleiding voor de algemene vakken

Ook over de deeltijdse eerstegraads lerarenopleiding voor de algemene vakken (dav-1) worden door de betrokken visitatiecommissie kritische opmerkingen gemaakt, maar deze kregen in de dagbladders minder de aandacht. Voor deze opleiding geldt eveneens dat zij onderhevig was aan belangrijke ontwikkelingen. Zij is voortgekomen uit de vroegere M.O.-B opleiding. In de jaren tachtig was de opleiding onderworpen aan de STC-operatie (Schaalvergroting, Taakverdeling, Concentratie), en vond herprogrammering plaats. Met één uitzondering is dav-1 een vervolgopleiding, d.w.z. dat alleen studenten worden toegelaten die reeds een tweedegraads lerarenopleiding hebben afgesloten (of een andere daarmee vergelijkbare opleiding hebben genoten). In verband daarmee gaat men ervan uit dat de zogenaamde beroepsvoorbereiding al voor een groot deel heeft plaatsgevonden. Niettemin is dav-1 een beroepsopleiding voor het leraarschap, en wel op eerstegraads niveau.

De hoofdpunten van het oordeel van de visitatiecommissie zijn de volgende:

- De commissie is in het algemeen van oordeel dat dav-1, ondanks de grote inzet van alle betrokkenen en de tevredenheid van het

merendeel van de studenten, nauwelijks voldoet aan de eisen die zij in haar referentiekader had geformuleerd. Deze eisen van het referentiekader hadden betrekking op de doelstellingen, de kwaliteit van de vakopleiding, de kwaliteit van de beroepsvoorbereiding, de verhouding tussen vakopleiding en beroepsvoorbereiding, het beleid en de organisatie, en de kwaliteitszorg.

- De commissie stelt dat de grote meerderheid van de opleidingen niet beschikt over opleidingsdoelen die gerelateerd zijn aan een expliciet en richtinggevend beeld van de leraar. De voorbereiding op belangrijke aspecten van het leraarschap vindt bij de meeste opleidingen hoofdzakelijk impliciet en niet-systematisch plaats. Alle opleidingen geven aan het vakgerichte deel van de opleiding de hoogste prioriteit. De commissie vindt de kwaliteit daarvan in het algemeen redelijk. Anderzijds constateert de commissie dat dit deel weinig interne samenhang vertoont. Slechts een klein deel van de opleidingen is begonnen met een concrete afstemming van sommige programmadelen van de vakopleiding op de beroepswerkzaamheid van leraren. De werkvormen zijn bij de meeste opleidingen niet afgestemd op volwassenen met beroepservaring als leraar, en evenmin op ontwikkelingen in de schoolpraktijk en de taken van leraren daarin.
- Bij het merendeel van de opleidingen is slechts voor een deel een streven zichtbaar naar afstemming van de beroepsvoorbereiding op wat leraren in het eerstegraads gebied nodig hebben, aldus de commissie. Bij het merendeel van de opleidingen ontbreekt een systematisch overzicht van de kenmerkende leraarstaken in het eerstegraads gebied. Dat geldt ook voor het element van reflectie op de eigen stijl die de studenten in hun eigen praktijk ontwikkeld hebben. Ten gevolge van het gebrek aan een overzicht van beroepsvereisten zijn, aldus de commissie, de meeste opleidingen niet in staat vast te stellen welke inhoud en omvang de directe beroepsvoorbereiding moet hebben.
- De commissie constateert dat de dav-1 in de organisatie en het beleid van de HBO-instellingen slechts een marginale plaats inneemt.

- De commissie acht de resultaten van de opleidingen in kwantitatief opzicht teleurstellend. Zo staakt ruim 40% van de studenten de studie voortijdig. De interne kwaliteitszorg staat bij dav-1 nog in de kinderschoenen.

De visitatiecommissie verbindt aan haar bevindingen de uitspraak dat de deeltijdse eerste-graads lerarenopleidingen voor de algemene vakken niet in een positie verkeren en evenmin over de middelen beschikken om aan de eisen van het eerder genoemde referentiekader te kunnen voldoen, vooral als gevolg van hun kleinschaligheid en historische achtergrond. Voor de verdere ontwikkeling van deze opleidingen, die de commissie wel van belang acht, is volgens de commissie een herziening van de huidige constellatie ("reconstructie") noodzakelijk.

3.3 De universitaire lerarenopleiding

Wat geldt voor de bovenbesproken opleidingen gaat eveneens op voor de universitaire lerarenopleiding (ulo): ook zij was in de achterliggende jaren onderhevig aan veranderingen en onzekerheden. De universitaire lerarenopleiding werd een tweede-fase-opleiding in de omvang van één jaar in aansluiting op een pre-doctorale cursus van twee maanden. De helft van de cursusduur dient daarbij besteed te worden aan een stage (het schoolpracticum).

De bevindingen van de visitatiecommissie komen op het volgende neer:

- "De visitatiecommissie is van oordeel dat de kwaliteit van de tweede-fase universitaire lerarenopleiding globaal gesproken varieert van middelmatig tot zeer goed, zij het dat ze voor verbetering vatbaar is. De aangetroffen curricula en werkwijzen, en de betrokkenheid van docenten ondersteunen het oordeel van de Commissie. De studenten en afgestudeerden zijn tevreden over hun opleiding. Die tevredenheid wordt gedeeld door het afnemende veld. Niettemin heeft de Commissie een aantal zwakten aangetroffen" (p. 34). Deze worden door de Commissie niet nader gepreciseerd.
- De commissie signaleert een schril contrast tussen de kleinschaligheid die de universitaire lerarenopleidingen kenmerkt, en de complexiteit van de structuren. De klein-

schaligheid zelf acht de commissie als zodanig ook bedreigend.

- De commissie constateert dat het beroepsbeeld dat sedert een daarop betrekking hebbend advies uit 1986 in de opleidingen wordt gehanteerd, in de meeste gevallen niet of nauwelijks geëvolueerd is. In een aantal gevallen functioneren binnen een opleiding verschillende modellen, overigens zonder veel evaluatie ervan, naast elkaar.
- Volgens de commissie wordt de wetenschaps- en onderzoekscomponent in de universitaire lerarenopleiding als gevolg van een aantal omstandigheden bedreigd.
- De aansluiting tussen de pre-doctorale cursus en de tweede fase opleiding laat structureel en soms ook inhoudelijk te wensen over.

4 Taakopvatting en het gebruikte kader van de visitatiecommissies

In het voorgaande hebben we de bevindingen van de drie visitatiecommissies op hoofdpunten aangegeven. Wij hebben daarbij gebruik gemaakt van de samenvattingen die de commissies zelf in hun respectievelijke rapporten gepresenteerd hebben, en zijn zo dicht mogelijk bij de oorspronkelijk tekst gebleven.

Wanneer de bevindingen die we hierboven weergaven, onderling vergeleken worden, valt een aantal verschillen op in de aard ervan. Dit houdt geen verband met de wijze waarop wij de bevindingen hebben weergegeven, dat is een te gemakkelijke verklaring. De verschillen hebben vooral betrekking op een tweetal punten:

- de mate van aandacht die gegeven wordt aan het gegeven dat het bij een lerarenopleiding om een bepaald type beroepsopleiding gaat;
- de mate van aandacht die geschonken wordt aan met name onderwijskundige of opleidingsdidactische kanten van de beroepsopleiding in verhouding tot andere aspecten.

O.i. houdt deze verschillende aandacht verband met de taakopvatting en het kader waarvan de respectievelijke commissies zijn uitgegaan. In het navolgende zullen we deze

taakopvatting en het gehanteerde kader in hoofdlijnen aangeven. Wij maken daarbij gebruik van een eerdere beschrijving daarvan (Kieviet, 1993b).

Het rapport van de visitatiecommissie lerarenopleiding basisonderwijs onderscheidt zich doordat een zeer uitvoerige verantwoording wordt gegeven van de aanpak. De commissie ziet visitatie als middel voor kwaliteitsverbetering, met name van de afzonderlijke opleidingen. Mede in verband daarmee is zij bij de beoordeling uitgegaan van proceskwaliteit, waarbij het gaat om de vraag of de voorwaarden die noodzakelijk geacht worden voor een goed 'eindproduct', aanwezig zijn. De commissie heeft zichzelf daarbij gezien als 'consultant': uitgaande van de beschikbare 'expert-knowledge' wordt geprobeerd zich in te leven in de situatie van de 'cliënt' en op basis van deze kennis een diagnose te stellen om vervolgens een aantal aanbevelingen ter verbetering van de situatie te formuleren.

De visitatiecommissie staat een dynamische kwaliteitsopvatting voor. Volgens haar is het niet mogelijk om standaarden te hanteren met een universele geldigheidswaarde. Wel is een aantal eisen te formuleren die aan iedere opleiding gesteld mogen en kunnen worden. Een deel van de operationalisatie van kwaliteit is echter afhankelijk van het type opleiding waarom het gaat, in casu een lerarenopleiding, en ook is de invulling afhankelijk van het ontwikkelingsstadium waarin de opleiding verkeert.

Het kader waar de commissie bij de beoordeling van de kwaliteit van is uitgegaan, bevat vier componenten:

- vier kwaliteitsperspectieven (een juridisch-taakstellend, een opleidingsdidactisch, een bedrijfseconomisch en een organisatieontwikkelingsperspectief);
- negen objecten van kwaliteitsbeoordeling, te weten: het inhoudelijk opleidingskader (uitgangspunten, beroepsbeeld, eindtermen en doelen), het curriculum, het onderwijsleerproces, de studievoortgang van studenten, beleid en organisatie, docenten en personeelsbeleid, de interne kwaliteitszorg, de onderwijsresultaten en de nascholing;
- één of meer evaluatievragen per kwaliteitsobject uitgaande van de vier kwaliteitsperspectieven;

- een specificatie van de evaluatievragen in een aantal ijkpunten. Deze ijkpunten waren voor de commissie de concrete aandachtspunten voor de beantwoording van de evaluatievragen; zij vormden een operationalisatie van de kwaliteit zoals die door de commissie is opgevat. Een voorbeeld van zo'n ijkpunt voor het object 'het inhoudelijk opleidingskader' was b.v.: Er is een inhoudelijke relatie tussen beroepsbeeld en de eindtermen.

De commissie heeft volgens haarzelf bij het formuleren van de ijkpunten terdege rekening gehouden met de beschikbare kennis en inzichten over de eisen die aan kwalitatief goed onderwijs mogen worden gesteld. Het is denkbaar dat men het op bepaalde punten niet eens is met de commissie, het voordeel van haar aanpak is wel dat in ieder geval discussie over haar operationalisatie van kwaliteit mogelijk is.

De visitatiecommissie deeltijdse eerstegraads lerarenopleiding voor de algemene vakken heeft zichzelf bij voorkeur willen beschouwen als een kritische gesprekspartner voor de opleidingen, met als doel de kwaliteit van de opleidingen en de zorg ervoor te bevorderen. De commissie heeft in eerste instantie een lijst opgesteld van aandachtspunten die de agenda vormden voor de bestudering van de zelf-evaluatierapporten en voor de gesprekken bij de visitatiebezoeken. In aansluiting hierop heeft de commissie een referentiekader ontwikkeld voor de beoordeling van de kwaliteit van de opleidingen. In het bovenstaande werden de categorieën van dit referentiekader reeds genoemd. Binnen dit referentiekader heeft de commissie algemene eisen geformuleerd waaraan de opleidingen volgens haar zouden moeten voldoen. Daarbij is het uitgangspunt geweest dat dav-1 een opleiding is die voorbereid op het beroep van leraar in het eerstegraads gebied. Voor de vormgeving van een dergelijke beroepsopleiding is het noodzakelijk inzicht te hebben in de eisen die het beroep stelt en de kwalificaties waarover de beroepsbeoefenaar dient te beschikken.

Ook de visitatiecommissie voor de universitaire lerarenopleiding gaat ervanuit dat de opleiding gezien moet worden als beroepsopleiding: het gaat om de opleiding van een hoogwaardig type van leraar, 'professionals'. Als inhoud van het beroepsprofiel worden door

de commissie vier zeer algemeen geformuleerde punten aangegeven, die min of meer overeenkomen met die uit de nota van de ARCULO (Academische Raad, Commissie Universitaire Lerarenopleiding) waarvan de opleidingen uitgaan. De eisen die de visitatiecommissie formuleert waaraan de initiële opleiding moet voldoen, zijn:

- "Het curriculum moet erop gericht zijn de kennis en vaardigheden ten behoeve van het geschetste beroepsprofiel te ontwikkelen.
- De docenten van de lerarenopleiding moeten hun onderwijs stelen op een gedegen en brede kennis van de betrokken wetenschapsgebieden en zelf aan het onderzoek participeren" (p. 5).

Met het bovenstaande zijn de taakopvatting en het gebruikte kader van de visitatiecommissie universitaire lerarenopleiding aangegeven.

5 Naar meer afstemming

Eerder hebben wij gesteld dat de verschillen in de aard van de bevindingen enerzijds betrekking hebben op de mate waarin men aandacht heeft geschonken aan het gegeven dat het bij een lerarenopleiding gaat om een specifieke beroepsopleiding, anderzijds op de mate van aandacht die men heeft gegeven aan met name onderwijskundige of opleidingsdidactische aspecten van deze beroepsopleiding. Deze verschillen zouden verband houden met de taakopvatting en het kader waar de onderscheiden commissies vanuit zijn gegaan.

Wanneer men de taakopvatting en het kader vanwaaruit door de commissies gewerkt is, onderling vergelijkt, tekenen zich twee uitersten af. Het meest expliciet in haar taakopvatting is de visitatiecommissie lerarenopleiding basisonderwijs. Ook geeft zij een sterk geleed en uitgewerkt kader aan voor de kwaliteitsbeoordeling van de PABO als lerarenopleiding. Aan het andere uiterste is de visitatiecommissie universitaire lerarenopleiding te lokaliseren: de taakopvatting wordt niet aangegeven, terwijl het kader uiterst globaal blijft.

Gegeven de aangegeven expliciete taakopvatting en het gehanteerde uitgewerkte kader van de PABO-visitatiecommissie kan men een uitgebreid verslag van bevindingen verwachten waarin met name vele verschillende onder-

wijskundige of opleidingsdidactische aspecten in rechtstreekse relatie met de PABO als beroepsopleiding aan de orde komen. Wanneer men de bevindingen van de ulo-visitatiecommissie nagaat, valt op dat deze commissie nauwelijks opmerkingen maakt die betrekking hebben op de inhoud en de vormgeving van de ulo als beroepsopleiding. De onderwerpen die de commissie in haar verslaggeving aansnijdt hebben voor het merendeel betrekking op randvoorwaardelijke aangelegenheden (waarmee niet gezegd wil zijn dat die niet belangrijk zouden zijn). De algemene uitspraak die de ulo-visitatiecommissie over het onderwijs doet is in feite niet gebaseerd op informatie over de primaire processen van het onderwijs zelf of over de resultaten van dit onderwijs (zie ook Hoebe, 1993). De visitatie van de universitaire lerarenopleiding voldoet ons inziens niet aan de eisen die onderwijskundig gezien aan een adequate doorlichting van een lerarenopleiding gesteld zouden mogen worden.

In het begin van deze uiteenzetting hebben wij aangegeven dat visitatiecommissies binnen het door de HBO-Raad of VSNU aangereikte kader een grote mate van vrijheid hebben om hun eigen taakopvatting verder in te vullen en hun werkwijze nader te ontwikkelen. Blijkbaar kan deze relatief grote mate van vrijheid er toe leiden dat in het geval van lerarenopleidingen sterk verschillende taakopvattingen en kaders gehanteerd worden, waardoor het kwaliteitsoordeel op uiteenlopende zaken betrekking heeft, en verschillende kwaliteitscriteria worden aangelegd. Dit betekent dat onderscheiden typen van lerarenopleidingen op sterk uiteenlopende wijzen zijn beoordeeld, zonder dat dit overigens verband houdt met de specifieke context van die typen van opleiding.

Wij achten dit een ongewenste situatie. In de eerste plaats is een opleiding waarover uitvoerig gerapporteerd wordt, onder meer wat inhoud en vormgeving van het programma betreft, voor de buitenwereld, met name de media, meer kwetsbaar. Maar wat belangrijker is: er kan een gemaskeerd beeld ontstaan van hoe de opleiding als beroepsopleiding werkelijk functioneert. Bovendien worden de instellingen tekort gedaan wanneer in de evaluatie door een visitatiecommissie belangrijke elementen buiten beschouwing worden gelaten: zij hebben dan ook niet de mogelijkheid te pro-

aanwijzingen om eventuele tekorten in de opleiding op te heffen.

Wij zijn van mening dat er in de toekomst bij herhaling van visitaties van lerarenopleidingen afspraken gemaakt dienen te worden om een zekere afstemming te verkrijgen ten aanzien van de te volgen aanpak. Met opzet spreken wij van afspraken, omdat een algemeen aanvaard model voor de evaluatie van lerarenopleidingen in de literatuur niet beschikbaar is (Kieviet, 1989). Wel worden veelal drie terreinen aangewezen waarop het kwaliteitsbegrip en daarmee ook de evaluatie betrekking zouden kunnen c.q. moeten hebben (Tillema, 1991), te weten de kwaliteit van de instroom van studenten, de kwaliteit van de uitstroom, en de kwaliteit van de opleiding. Hoeben (1993) gaat zelfs zover dat hij de kwaliteit van de uitstroom als het ultieme criterium voor de kwaliteit van de opleiding aanwijst. De visitatiecommissie lerarenopleiding basisonderwijs heeft, zoals gezegd, uitdrukkelijk gekozen voor de beoordeling van proceskwaliteit, niet omdat zij produktkwaliteit niet belangrijk vindt, maar omdat hier praktische problemen opdoemen: er zijn geen gecentraliseerde examens of gestandaardiseerde instrumenten (meer) waarmee hogescholen op overeenkomstige wijze de kwalificaties van afgestudeerden beoordelen. Dat is één praktisch probleem, en zo zijn er meerdere. Vandaar dat zij heeft gekeken naar de kwaliteit van de processen waarmee het 'eindprodukt' tot stand komt.

Bij laatstgenoemd punt zouden we wel willen aantekenen dat een belangrijk aandachtspunt bij visitaties dan wel dient te zijn de wijze waarop bij voortduring door de opleiding wordt nagegaan in hoeverre de student de gestelde doelen heeft bereikt. Dat veronderstelt dat de eindtermen van de opleiding vergaand geoperationaliseerd zijn en dat een verscheidenheid van testsituaties beschikbaar is om de vooruitgang van studenten te toetsen. Als we zeggen: een verscheidenheid van testsituaties bedoelen we daarmee aan te geven dat papier- en pencil tests niet volstaan, maar dat gebruik gemaakt wordt van ecologisch zo valide mogelijke instrumenten, waarbij gebruik gemaakt wordt van bijvoorbeeld simulatie en videotapes (Kieviet, 1989). Het spreekt vanzelf dat bij de visitatie ook inzicht geboden dient te

worden in de resultaten van de toetsingen, alsmede het uiteindelijk rendement.

Ten aanzien van het vaststellen van de kwaliteit van de instroom doet zich eveneens een groot aantal problemen voor. Zo is voornamelijk onduidelijk welke gegevens van beginnende studenten relevant zijn buiten gegevens over mogelijke achterstanden in vakkennis (zie de beschouwing over de mogelijkheid van selectie in Kieviet, 1989).

Ons pleidooi voor meer afstemming van visitaties bij verschillende typen van lerarenopleidingen op elkaar c.q. voor afspraken over de te volgen aanpak heeft niet de bedoeling te sturen in een richting waarbij visitaties gebruikt worden voor summatieve evaluatie, d.w.z. het uitspreken van een absoluut of vergelijkend oordeel over de kwaliteit van typen van opleidingen of individuele opleidingen. De aard van visitaties en het overwegend kwalitatieve materiaal dat daarbij aan de orde is, lenen zich o.i. slechts voor formatieve evaluatie, gericht op de bevordering van de kwaliteit van de opleiding. Voorstellen in de richting van het uitdelen van cijfers voor kwaliteit of het opstellen van een rangorde van instellingen wijzen wij af.

Literatuur

- Coonen, H.W.A.M. (1987). *De opleiding van leraren basisonderwijs*. Dissertatie Rijksuniversiteit Leiden.
- HBO-Raad. (1993a). *Bekwaamheid aan de basis*. Eindrapport van de visitatiecommissie lerarenopleiding basisonderwijs (3 delen). 's-Gravenhage: HBO-Raad.
- HBO-Raad. (1993b). *Eindrapport van de visitatiecommissie deeltijdse eerstegraads lerarenopleiding voor de algemene vakken*. 's-Gravenhage: HBO-Raad.
- Hoeben, W. (1993). De kwaliteit van universitaire lerarenopleidingen en de professionalisering van het leraarsberoep. *VELON Tijdschrift voor Lerarenopleiders*, 14(3), 10-17.
- Kieviet, F.K. (1989). Kwaliteitsbewaking, evaluatie en selectie in de opleiding van onderwijsgeven-den. *Pedagogische Studiën*, 66, 480-489.
- Kieviet, F.K. (1993a). De PABO doorgelicht. *Jeugd en Samenleving* (in druk).

- Kieviet, F.K. (1993b). *Visitaties. Vernieuwing, Tijdschrift voor Onderwijs en Opvoeding*, 52(5), 20-21.
- Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen. (1985). *Hoger Onderwijs: Autonomie en Kwaliteit*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij.
- Tillema, H.H. (1991). Kwaliteit van de lerarenopleiding: Een analytische evaluatie. *Tijdschrift voor Hoger Onderwijs*, 9, 19-30.
- Vroeijenstijn, A.I. (1993). Zorg voor onderwijskundige kwaliteit in het hoger onderwijs. In L.P.T. Raijmakers (Red.), *Zorg voor pedagogische kwaliteit* (pp. 55-67). Assen: Dekker & Van de Vegt.
- VSNU. (1992). *Onderwijsvisitatie universitaire lerarenopleiding*. Utrecht: VSNU.

Manuscript aanvaard 2-7-1993

Auteur

F. K. Kieviet is hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Leiden

Adres: Rijksuniversiteit Leiden, Vakgroep Onderwijsstudies, Postbus 9555, 2300 RB Leiden

Abstract

Visitation reports on teacher education institutes reviewed

F.K. Kieviet. *Pedagogische Studiën*, 1993, 70, 274-282.

The visitation reports of three different visitation committees on three kinds of teacher education institutes have recently been published. The findings of these three committees differ strongly in nature. These differences concern the attention paid to the professional character of teacher education and the educational aspects of teacher training. The divergences seem to result from differences in the committees' views of their task and in the perspectives from which they worked. Better coordination of approaches to visitation is recommended.